

A Qualitative Analysis of Maritime Geopolitical Crises in the Persian Gulf

Hossein Rabiei

Associate Professor, Department of Political Geography, Faculty of Geographical Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran

Email: rabiee@khu.ac.ir

Asiyeh Sepahvand

PhD student in Political Geography, Faculty of Geographical Sciences, Kharazmi University, Tehran, Iran (Corresponding Author).

Email: sepahsi@gmail.com

Abstract

Maritime geopolitics encompasses the competition and conflict among states, groups, and political actors over the control and possession of strategic geographical assets and maritime spaces across seas and oceans. Given the growing economic and geopolitical significance of maritime domains, maritime geopolitics has emerged as a central issue in contemporary political and strategic studies. Despite its increasing importance, this domain is confronted with a range of complex geopolitical crises. Recognizing the strategic significance of the Persian Gulf and its pivotal geopolitical role for the Islamic Republic of Iran, this study seeks to identify and analyze the principal maritime geopolitical crises affecting the region. The study population consisted of experts in political and military affairs specializing in maritime geopolitics. Using purposive sampling, 15 participants were selected until theoretical saturation was achieved. Data were analyzed using the Grounded Theory methodology, and interview transcripts were coded with MAXQDA software. The coding process resulted in the identification of 50 open codes, which were subsequently synthesized into 21 axial categories representing secondary crises and ultimately consolidated into four selective categories representing the principal maritime geopolitical crises in the Persian Gulf. The findings indicate that political–military crises, economic crises, socio-cultural crises, and environmental crises constitute the four major dimensions of maritime geopolitical crises in the Persian Gulf.

Keywords: Maritime Geopolitics; Persian Gulf; Geopolitical Crises; National Security.

تحلیل کیفی بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی خلیج فارس

حسین ربیعی

دانشیار گروه آموزشی جغرافیای سیاسی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

Email: rabiee@khu.ac.ir

آسیه سپهوند

دانشجوی دکترای جغرافیای سیاسی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)

Email: sepahsi@gmail.com

چکیده

ژئوپلیتیک دریایی شامل منازعه و کشمکش کشورها و گروه‌ها و بازیگران سیاسی بر سر کنترل و تصرف یک یا چند ارزش و عامل جغرافیایی در دریاها و اقیانوس‌ها است. امروزه با توجه به اهمیت اقتصادی و سیاسی دریاها، ژئوپلیتیک دریایی به موضوع مهمی در مباحث سیاسی تبدیل شده است. هرچند موضوع ژئوپلیتیک دریایی دارای اهمیت زیادی است ولی با بحران‌هایی نیز روبه‌رو است. با توجه به اهمیت این موضوع و نقش ژئوپلیتیکی خلیج فارس برای کشور، در پژوهش حاضر نیز بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی در خلیج فارس را مورد بررسی قرار داده است. جامعه آماری مطالعه کارشناسان مسائل سیاسی و نظامی مرتبط با ژئوپلیتیک دریایی در کشور بوده که به صورت نمونه‌گیری هدفمند و با اشیاع نظری ۱۵ نمونه انتخاب شد. جهت تجزیه و تحلیل اطلاعات از روش کیفی گرند تئوری و کدگذاری مصاحبه‌ها با نرم‌افزار مکس کیودا استفاده شد. نتایج کدگذاری‌ها منجر به شناسایی ۵۰ مفهوم کلی در قالب کدگذاری باز، ۲۱ مقوله محوری و بحران فرعی در قالب کدگذاری محوری، ۴ مقوله انتخابی و بحران اصلی در قالب کدگذاری انتخابی شد. براین اساس بحران‌های سیاسی-نظامی، بحران‌های اقتصادی، بحران‌های اجتماعی و فرهنگی و بحران‌های زیست‌محیطی مهم‌ترین بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی خلیج فارس شناسایی شدند.

کلیدواژه‌ها: بحران، ژئوپلیتیک دریایی، خلیج فارس، امنیت ملی

مقدمه

در طول تاریخ، دریا به عنوان منبع غذایی، وسیله حمل و نقل و تجارت همواره در فعالیتهای اقتصادی تمامی تمدن‌ها حضور داشته است (Abedinia et al, 2019). امروزه نیز رونق دریایی نواحی ساحلی و داخلی را بیش از پیش وابسته و در ارتباط با یکدیگر قرار می‌دهد (شهریاری و فروزانی، ۱۳۹۸). به‌طوری‌که دریا و منابع دریایی و اقیانوسی فواید بی‌شماری برای اقتصاد جهانی ایجاد می‌کند و فرصت‌های اساسی برای حمل و نقل، تولید غذا، انرژی، استخراج مواد معدنی، بیوتکنولوژی، سکونت انسان در مناطق ساحلی، گردشگری، تفریح و تحقیقات علمی ارائه می‌کند (Kaczynski, 2011). به همین خاطر عقیده بر این است که دریا منبعی سرشار از مواهب الهی است که بهره‌مندی از آن فواید بسیاری به دنبال دارد (مطلبی کربکنندی و زارع زردینی، ۱۴۰۰). ایران و موقعیت دریایی ایران که به دو بخش شمالی و جنوبی قابل تقسیم است از زمره مهم‌ترین مناطق دریایی و استراتژیک جهانی است. کشور ایران و به‌خصوص منطقه دریایی خلیج فارس به دلیل محوریت تجارت جهانی، اهمیت اقتصادی، نظامی، سیاسی و اجتماعی بسیاری در سطح منطقه‌ای و جهانی دارند که به لحاظ ژئوپلیتیکی و دریایی دارای موقعیت دریایی و استراتژیک منحصربه‌فردی است (اعظمی و موسوی زارع، ۱۳۹۵). به‌طوری‌که ژئوپلیتیک منطقه خلیج فارس از موقعیت جغرافیایی آن در چهارراه‌های مهم جهانی سرچشمه می‌گیرد و تحت سلطه ثروت نفتی آن است که در سراسر جهان به دنبال آن هستند (Quamar, 2020). از نظر استراتژیک، خلیج فارس در منطقه اصطکاک قدرت جهانی قرار دارد. همچنین در منطقه تقسیم قدرت منطقه‌ای یعنی ایران، عربستان، کشورهای حاشیه خلیج فارس و هند قرار دارد (Wright, 2011). منطقه خلیج فارس با توجه به دارا بودن اهمیت راهبردی از جهت ژئوپلیتیکی دچار بحران‌های گوناگونی است که می‌تواند موجب اخلاف در وضعیت عادی و فرایندهای فضای جغرافیایی و زیستگاه انسان‌ها گردد (بایوردی و همکاران، ۱۴۰۰). اهمیت استراتژیک تنگه هرمز برای بازار جهانی نفت در چند وقت اخیر با تنش‌های بی‌وقفه در میان کشورهای بازیگر نفتی خلیج فارس نیز با ژئوپلیتیک این منطقه مرتبط بوده است (Olanipekun & Alola, 2020). آنچه اهمیت منطقه را بیشتر کرده است، وجود

ذخایر عظیم انرژی‌های فسیلی و دستیابی تقریبی تمامی کشورهای حاشیه آن به این ذخایر است (ربیعی و همکاران، ۱۴۰۰). به همین خاطر این منطقه بزرگ‌ترین دریای نفتی جهان شناخته شده است و دارای خطوط حمل‌ونقل حیاتی دریایی است که یک‌سوم تجارت نفت جهان را به خود اختصاص داده است (Selmi & Bouoiyour, 2020). با این‌که منطقه غرب آسیا و به‌خصوص خلیج فارس دارای مزایا و پتانسیل‌های بی‌شماری است، ولی دچار بحران‌های ژئوپلیتیکی مختلفی است که گسست‌های منطقه‌ای، سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی متفاوتی در این منطقه ایجاد کرده است (نورانی، ۱۳۹۴). وجود نیروهای خارجی افزایش موارد بی‌ثباتی منطقه‌ای و دیگر رویدادهای نامطلوب ژئوپلیتیکی در منطقه خلیج فارس، خطرات ژئوپلیتیکی را در حال افزایش نگه داشته است. تنش‌های ژئوپلیتیک ناشی از آن نه‌تنها باعث ایجاد ناامنی سیاسی و نظامی در منطقه شده بلکه سبب تخریب محیط‌زیست و جان انسان‌های مستقر در اطراف خلیج فارس شده است. تداوم این بحران‌ها در بلندمدت پیامدهای به‌مراتب گسترده‌تری به دنبال داشته و گاه منجر به ایجاد بحران‌های ژئوپلیتیکی در منطقه و ازجمله در ایران شده است.

حوزه خلیج فارس به‌دلیل ویژگی‌های ژئوپلیتیکی و اهمیت راهبردی آن در حوزه‌های چندگانه نظامی، سیاسی و اقتصادی همواره یکی از کانون‌های اصلی سیاست بین‌الملل و علایق ژئوپلیتیکی کشورها به‌عنوان مفهومی برای تبیین و پیگیری منافع ملی آنان در بسترهای جغرافیایی بوده است (کمالی و همکاران، ۱۴۰۱). منطقه خلیج فارس یکی از مناطقی است که جزو اهداف اصلی سیاست خارجی ایران است. برای ایجاد امنیت در منطقه خلیج فارس و پایدار نمودن آن، موضوع مهم بررسی بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی خلیج فارس است. ریشه‌یابی بحران‌های ژئوپلیتیکی در خلیج فارس مستلزم بررسی و شناسایی این بحران‌ها و همکاری منطقه‌ای در جهت رفع آن‌ها است. به لحاظ راهبردی نیز یکی از روش‌های پیشگیری از وقوع بحران‌های دریایی در خلیج فارس، شناسایی منبع و علل بحران است. بنابراین مسئله اصلی در این پژوهش واکاوی بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی با تأکید بر خلیج فارس و شناسایی و دسته‌بندی بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی خلیج فارس است.

براین اساس هدف اصلی این تحقیق واکاوی بحران‌های ژئوپلیتیکی در حوزه خلیج فارس است. با توجه به هدف پژوهش و آنچه بیان شد، سؤال اصلی زیر برای این پژوهش مطرح گردید که مهم‌ترین بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی خلیج فارس کدام‌اند؟

۱. پیشینه پژوهش

بررسی مطالعات در زمینه بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی نشان داد که مطالعات چندی در این زمینه انجام گرفته است. باین حال در لابه‌لای تحقیقات انجام گرفته هرکدام از محققان از نقطه نظر خود بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی را مورد بررسی قرار داده‌اند.

لطفی و شمیم (۱۳۹۶) در پژوهشی بحران ژئوپلیتیک دریای خزر با تأکید بر رقابت ژئواکونومیک کشورهای ساحلی و تأثیر آن بر امنیت ملی ایران را مورد بررسی قرار دادند و به این نتیجه رسیدند که رقابت اقتصادی و انرژی کشورهای حوزه دریای خزر زمینه‌ساز ناامنی بازارها و گفتمان‌های سیاسی در این منطقه شده است.

کرمی و فاضلی (۱۳۹۷) در پژوهشی ژئوپلیتیک دریایی و سیاست خارجی روسیه در بحران‌های اوکراین و سوریه را مورد بررسی قرار دادند. نتایج مطالعه آن‌ها گویای آن بود که حفظ و تقویت کنترل روسیه بر دریا‌های سیاه و مدیترانه از عامل‌های اصلی حضور این کشور در اوکراین و سوریه بوده است.

ابوالفتحی و لطفی (۱۳۹۷) در پژوهشی به تحلیل و بررسی نقش بحران‌های ژئوپلیتیکی منطقه خلیج فارس در معضل ریزگردها پرداختند و به این نتیجه رسیدند که اکثر کشورهای منطقه با این پدیده خطرناک دست‌به‌گریبان هستند و بسیاری از ساکنان ۲۵ استان ایران نیز همواره در معرض تهدید این پدیده قرار دارند.

بایوردی و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی به شناخت بحران‌های ژئوپلیتیکی حوزه خلیج فارس پرداختند. نتایج تحقیق آن‌ها نشان داد که سیاست مداخله‌گرانه قدرت‌های فرامنطقه‌ای و منطقه‌ای، حضور مداخله‌گرانه و سلطه‌طلبانه نیروهای بیگانه، تلاش غرب و

عربستان جهت برهم زدن موازنه قوا، منازعات قومی و مذهبی از مهم‌ترین این بحران‌ها هستند.

صفوی و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهشی به بررسی و شناخت بحران‌های ژئوپلیتیکی حوزه خلیج فارس پرداختند و به این نتیجه رسیدند که مهم‌ترین بحران‌های ژئوپلیتیکی حوزه خلیج فارس بحث انرژی و منابع سرشار نفت و گاز این منطقه است. ریشه‌های بحران را عمدتاً مربوط به حضور و سیاست مداخله‌گرایانه قدرت‌های فرامنطقه‌ای ذکر کردند.

در کشورهای دیگر نیز مطالعات مختلفی در زمینه بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی انجام شده است. مانند مطالعه «کاتسنواکس»^۱ و همکاران (۲۰۱۵) که بحران‌ها و چالش‌های ژئوپلیتیکی دریای مدیترانه در دوران بحران اقتصادی و بی‌ثباتی را مورد بررسی قرار دادند. نتایج مطالعه آن‌ها نشان داد که شکاف‌های تنوع زیستی، شکاف بین کشورهای هم‌جوار دریا، تغییر اقلیم و دوران بحران اقتصادی و بی‌ثباتی از جمله بحران‌ها و چالش‌های ژئوپلیتیکی دریای مدیترانه هستند.

«چاپمان»^۲ (۲۰۱۶) در پژوهشی منابع بحران و تنش ژئوپلیتیکی دریایی در چین را مورد بررسی قرار دادند و به این نتیجه رسیدند که منابع نفت و گاز طبیعی بالقوه قابل به منبع اصلی و بحث‌برانگیز تنش ژئوپلیتیک دریایی در این منطقه است. قاطعیت دیپلماتیک و نظامی چین و ایالات متحده و تقابل آن‌ها و رقابت و ادعاهای چین، تایوان، فیلیپین، اندونزی و سایر کشورهای مجاور بر جزایر و منابع طبیعی دریای جنوبی چین از دیگر منابع بحران و تنش ژئوپلیتیکی دریایی این منطقه هستند.

«مارکس»^۳ و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهشی اقتصاد ژئوپلیتیکی بحران آلودگی پلاستیک دریایی تایلند را مورد بررسی قرار دادند. نتایج مطالعه آن‌ها گویای آن بود که تولید، مصرف و مدیریت پسماند، پراکنش مواد نفتی، گسترش تنوع‌طلبی کشورهای هم‌جوار بحران اقتصاد ژئوپلیتیکی دریایی در این منطقه هستند.

1. Katsanevakis

2. Chapman

3. Marks

۲. مفهوم‌شناسی

یکی از عوامل مهم تنش و منازعه میان واحدهای سیاسی، جغرافیا و ژئوپلیتیک است (کارگر و همکاران، ۱۴۰۳). ژئوپلیتیک از زمان وضع واژه آن توسط کیلن در سال ۱۸۹۹ میلادی تاکنون، به صورت‌های مختلفی تعریف شده است. این امر بر ابهام آن افزوده، به‌طوری‌که تعریف جامعی که بتواند به هویت علمی آن کمک نماید ارائه نشده است (حافظ نیا، ۱۳۷۹). در ابتدا اصطلاح «ژئوپلیتیک» توسط محققین در ارتباط با مناطق مورد علاقه یا حوزه نفوذ کشورها و نحوه برخورد آن‌ها با یکدیگر به‌کار گرفته شد (Germond, 2015). در آن زمان تعریف ژئوپلیتیک مطالعه ساختار جغرافیائی حکومت بود (Carter & Woodyer, 2020). معنی لغوی واژه ژئوپلیتیک «سیاست زمین» است (واثق و همکاران، ۱۳۹۶). باین‌حال در تعاریف مختلف، ژئوپلیتیک مشتق شده (زمین، زمینی و سیاست سیاسی) و رشته‌ای برای مطالعه اثرات جغرافیای هم انسانی و هم طبیعی بر سیاست‌های منطقه‌ای، بین‌المللی و روابط بین‌الملل است (Gaiser & Hribar, 2012). ژئوپلیتیک روشی برای مطالعه سیاست خارجی برای درک، توضیح و پیش‌بینی رفتار سیاسی بین‌المللی از طریق متغیرهای جغرافیایی است (Sergunin & Gjorv, 2020).

در تعریف دیگری، ژئوپلیتیک عبارت است از علم مطالعه روابط متقابل جغرافیا، قدرت، سیاست و کنش‌های ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر است (حافظ نیا، ۱۳۸۵). در سطح روابط بین‌الملل، ژئوپلیتیک روشی برای مطالعه سیاست خارجی برای درک، تبیین و پیش‌بینی رفتار سیاسی بین‌المللی از طریق متغیرهای جغرافیایی است. این‌ها شامل مطالعات منطقه، اقلیم، عارضه‌نگاری، جمعیت‌شناسی، منابع طبیعی و علوم کاربردی منطقه مورد ارزیابی است (مورو دفارژ، ۱۳۹۲). علاوه بر این، ژئوپلیتیک شامل مطالعات منطقه، آب‌وهوا، توپوگرافی، جمعیت‌شناسی، منابع طبیعی و علوم کاربردی منطقه است که مورد ارزیابی قرار می‌گیرد (Kovac, 2023). به عبارت دیگر، ژئوپلیتیک بر قدرت سیاسی در مورد فضای جغرافیایی تمرکز دارد. به‌طور خاص، ژئوپلیتیک آب‌های سرزمینی و سرزمین‌های زمینی همراه با تاریخ دیپلماتیک را مورد بررسی قرار می‌دهد (Hafez Nia, 2000).

امروزه واژه ژئوپلیتیک در حوزه‌های مطالعاتی گوناگون، کاربرد فراوانی دارد و برای تحلیل و تبیین رویدادهای سیاسی و جغرافیایی در سطوح مختلف به‌کار گرفته می‌شود (واثق و همکاران، ۱۳۹۶). ژئوپلیتیک با نشان دادن کارکردهای سیاسی-ایدئولوژیک خود برای قدرت‌های بزرگ در طول و بعد از عصر امپریالیسم، تئوری‌های ژئوپلیتیکی کلاسیک را تجزیه و تحلیل می‌کند. این اصطلاح برای توصیف طیف گسترده‌ای از ایده‌ها، از «مترادف برای روابط بین‌الملل، پدیده‌های اجتماعی، سیاسی و تاریخی» گرفته تا تئوری‌های مختلف شبه‌علمی از جبرگرایی تاریخی و جغرافیایی استفاده شده است (Hommel & Murphy, 2013). از نظر محققان دانشگاهی، ژئوپلیتیک تاریخ و علوم اجتماعی مربوط به جغرافیا با سیاست را تحلیل می‌کند (Tuathail & Dalby, 2002). علاوه بر این، حوزه مطالعه در مورد ژئوپلیتیک شامل روابط بین منافع بازیگران سیاسی بین‌المللی، علایق آن‌ها به یک منطقه، فضا، عنصر جغرافیایی یا راه‌ها و روابطی است که یک سامانه ژئوپلیتیکی ایجاد می‌کند (Dodds, 2014). در حال حاضر نیز ژئوپلیتیک برای توصیف طیف گسترده‌ای از مفاهیمی چون «روابط سیاسی بین‌المللی»، «ساختار روابط جهانی» استفاده می‌شود (Go Gwilt, 2000). چگونگی ارتباطات جغرافیایی کشورها و سیاست آن‌ها، گفتمان‌های سیاسی و مجموعه‌ای از اطلاعات جغرافیایی سیاسی نیز در مباحث ژئوپلیتیکی قرار دارد (Germond, 2015). با این حال و همان‌طوری که مشخص است کاربرد اصطلاح ژئوپلیتیک در دوران و زمان‌های مختلف متفاوت بوده و به صورت‌های گوناگون به‌کاررفته است. همان‌طوری که مفاهیم و تعاریف ژئوپلیتیک مختلف هستند، ژئوپلیتیک دارای انواع مختلفی نیز است. مانند ژئوپلیتیک خشکی یا سرزمینی و یا ژئوپلیتیک دریایی (Marks et al, 2020). در این بین ژئوپلیتیک دریایی یک اصطلاح نسبتاً جدید است که در یک دهه گذشته رایج شده است (Bueger, 2015). با توجه به اهمیت امنیتی و اقتصادی مناطق دریایی در سیاست خارجی کشورهای جهان اخیراً گونه مهمی از ژئوپلیتیک تحت عنوان ژئوپلیتیک دریایی کاربرد فراوانی یافته است (Leenhardt et al, 2013). براساس مفاهیم، ژئوپلیتیک دریایی و یا هیدروپلیتیک همان منطق اندیشه‌های ژئوپلیتیکی را دارد و البته به‌طور انحصاری تأکیدش بر عامل آب، اعم از دریا، اقیانوس، دریاچه و تنگه و آبراهه

است (کرمی و فاضلی، ۱۳۹۷). در مفهومی دیگر ژئوپلیتیک دریایی به معنای بهره‌برداری از منابع بستر دریا است (Germond, 2015). درواقع ژئوپلیتیک دریایی، علم منابع قدرت و رقابت قدرت دریایی است و ازاین‌رو منابع قدرت آفرین دریایی همواره از مهم‌ترین موضوعات آن محسوب می‌شود (زرقانی و آئین دوست، ۱۳۹۱).

موضوع مهم در اصطلاح ژئوپلیتیک دریایی، بحران‌های ژئوپلیتیکی است که موضوع پژوهش حاضر نیز است. طبق گفته راجمیل و مورالز (۲۰۲۳) بحران‌های ژئوپلیتیکی به‌عنوان ریسک‌های سیاسی، اقتصادی، نظامی و اجتماعی بالقوه‌ای تعریف می‌شوند که می‌توانند از دخالت یک کشور در امور بین‌المللی و یا داخلی پدید آیند. به‌طور معمول، هر زمان که یک تغییر عمده در قدرت، یک درگیری یا یک مخاطره رخ دهد بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی ظاهر می‌شوند (Rajmil & Morales, 2023). براساس ادبیات، بحران ژئوپلیتیکی عبارت است از منازعه و کشمکش کشورها و گروه‌های متشکل سیاسی-فضایی و بازیگران سیاسی بر سر کنترل و تصرف یک یا چند ارزش و عامل جغرافیایی (صفوی و همکاران، ۱۴۰۰). همچنین بحران ژئوپلیتیکی بحرانی کلیدی است که توسط دانشگاهیان، شاغلین و سیاست‌گذاران صلح و درگیری که مایل به ارزیابی پیچیدگی‌های مرتبط با سناریوهای درگیری هستند، به‌عنوان مخاطره و یا بحران در نظر گرفته می‌شود (Ahmad, 2024). در مفهوم دیگری بحران‌های ژئوپلیتیکی نوع خاصی از بحران‌های بین‌المللی هستند که منشأ جغرافیایی-سیاسی دارند که مهم‌ترین مشخصه بحران‌های ژئوپلیتیک است (ابوالفتحی و لطفی، ۱۳۹۷).

۳. روش‌شناسی پژوهش

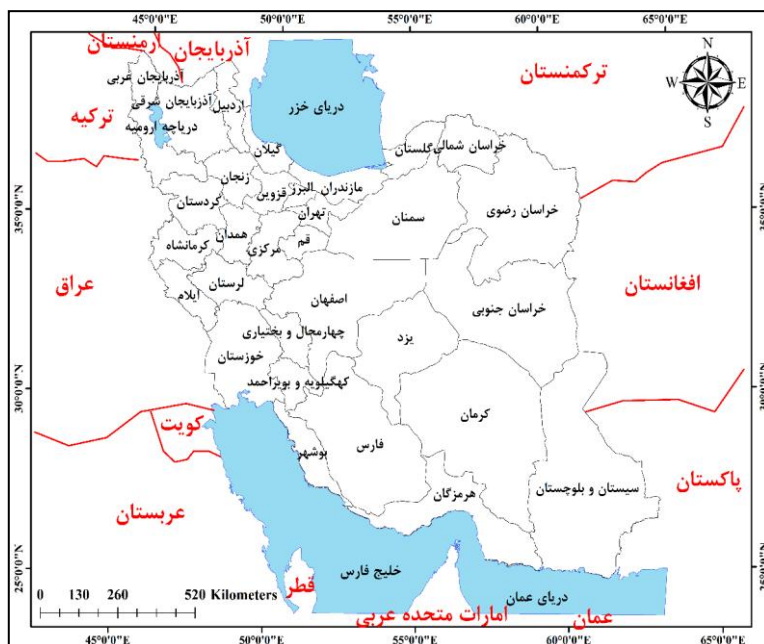
تحقیق حاضر از نظر هدف، کاربردی است. از نظر روش انجام نیز به‌صورت کیفی و با روش گرداند تئوری انجام گرفته است. در این پژوهش مطالعات نظریه‌ای با استفاده از روش اسنادی جمع‌آوری گردید. داده‌های میدانی نیز با روش‌های کیفی و مصاحبه ساختاریافته با سؤالات باز گردآوری شد. همچنین پژوهش حاضر از نظر چگونگی گردآوری داده‌های مورد نیاز، جزء پژوهش‌های اکتشافی است. روش تحقیق اکتشافی دربرگیرنده گردآوری، تحلیل و تفسیر

داده‌های کیفی در یک مطالعه واحد یا در مجموعه مطالعاتی است که یک پدیده اساسی را مورد مطالعه قرار می‌دهد. ابزار گردآوری اطلاعات و داده‌ها، مصاحبه ساختاریافته بوده است. جامعه آماری شامل کارشناسان سیاسی و نظامی و کارشناسان ژئوپلیتیک دریایی در کشور است. به صورت نمونه‌گیری هدفمند و با اشباع نظری ۱۵ کارشناسان سیاسی و نظامی مرتبط با فعالیت‌های سیاسی و نظامی دریایی برای مصاحبه‌ها انتخاب شد. برای انجام این مصاحبه یک فرم مصاحبه کیفی با سؤالات باز طراحی و در اختیار کارشناسان گذاشته شد. طراحی سؤالات براساس منابع و آثار موجود و همفکری و نظرات چند کارشناس تهیه شد. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها و اطلاعات رویکرد کیفی و گرند تئوری استفاده شد. کدگذاری متن مصاحبه‌ها در این روش نیز با نرم‌افزار «مکس کیودا»^۱ انجام گرفت. در این روش برای کدگذاری اطلاعات از سه نوع کدگذاری باز، کدگذاری محوری و کدگذاری انتخابی استفاده شد و بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی با تأکید بر خلیج فارس شناسایی شد.

منطقه مورد مطالعه پژوهش حاضر خلیج فارس در جنوب کشور ایران است. خلیج فارس در ۲۴ تا ۳۰ درجه و ۳۰ دقیقه عرض شمالی و ۴۸ تا ۵۶ درجه و ۲۵ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ قرار دارد. خلیج فارس نام آبراهی پراهمیت در آسیای غربی و غرب آسیا است که در امتداد دریای عمان و در میان ایران و شبه‌جزیره عربستان قرار دارد. مساحت خلیج فارس ۲۳۷، ۴۷۳ کیلومتر مربع است و پس از خلیج مکزیک و خلیج هادسون سومین خلیج بزرگ جهان به شمار می‌آید. این خلیج توسط تنگه هرمز به دریای عمان و از طریق آن به دریاهای آزاد مرتبط است. از بین کشورهای همسایه خلیج فارس، کشور ایران دارای بیشترین مرز آبی مشترک با خلیج فارس است. طول مرز آبی کشور ایران با خلیج فارس، با احتساب جزایر در حدود ۱۸۰۰ کیلومتر و بدون احتساب جزایر در حدود ۱۴۰۰ کیلومتر است. طول خلیج فارس از تنگه هرمز تا آخرین نقطه پیشروی آن در جهت غرب در حدود ۸۰۵ کیلومتر است. عریض‌ترین بخش خلیج فارس ۱۸۰ مایل (۲۹۰ کیلومتر) است. عمیق‌ترین نقطه خلیج فارس با عمق ۹۳ متر در ۱۵ کیلومتری تنب بزرگ و کم‌عمق‌ترین منطقه آن با

عمقی بین ۱۰ تا ۳۰ متر در سمت غرب است. همچنین جزایر متعددی در خلیج فارس وجود دارند. بزرگ‌ترین عامل اهمیت خلیج فارس وجود معادن سرشار نفت و گاز در کف بستر و سواحل آن است به‌طوری‌که این منطقه را «مخزن نفت جهان» نام نهاده‌اند. خلیج فارس مسیر انتقال نفت کشورهای ایران، عراق، کویت، عربستان و امارات متحده عربی است، و به همین سبب، منطقه‌ای مهم و راهبردی به شمار می‌آید. از منظر نظامی، وجود پایگاه‌های نظامی متعدد اعم از دریایی، هوایی و زمینی در منطقه خلیج فارس که عمدتاً متعلق به کشورهای آمریکا و انگلستان هستند و همچنین حضور ناوهای جنگی کشورهای غربی به‌ویژه آمریکا در آب‌های خلیج فارس، اهمیت نظامی و راهبردی خلیج فارس را نمایان می‌سازد. ویژگی‌های ژئوپلیتیکی خلیج فارس نیز هر یک در ابعاد طبیعی، نظامی، سیاسی، اقتصادی و انسانی هستند. در این پژوهش کشورهای حوزه ژئوپلیتیکی خلیج فارس شامل کشورهای ایران، عراق، عربستان سعودی، کویت، بحرین، قطر، امارات متحده عربی و عمان است. در شکل (۱) موقعیت جغرافیایی و پهنه‌های آبی کشور آورده شده است.

شکل ۱: موقعیت جغرافیایی ایران

۴. تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های پژوهش

بررسی مشخصات فردی و زمینه‌ای کارشناسان سیاسی و نظامی در زمینه شناسایی بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی در خلیج فارس نشان داد که ۸۰ درصد کارشناسان مرد و ۲۰ درصد زن بوده‌اند. ۷۳/۳ درصد کارشناسان نیز متأهل بوده‌اند. وضعیت تحصیلات ۴۶/۷ درصد کارشناسان دکترا، ۳۳/۳ درصد فوق لیسانس و مابقی لیسانس بوده است. بیشترین فراوانی سنی کارشناسان مربوط به گروه سنی ۳۶ تا ۴۰ سال بوده است. رشته تحصیلی کارشناسان نیز متنوع و شامل رشته‌های مختلف تحصیلی چون جغرافیای سیاسی، علوم سیاسی، علوم اجتماعی و محیط‌زیست دریایی بوده‌اند. بیشترین فراوانی سابقه کار کارشناسان نیز مربوط به سابقه بین ۶ تا ۱۰ سال با ۲۶/۷ درصد بوده است (جدول ۱).

جدول ۱: ویژگی‌های فردی و زمینه‌ای کارشناسان

	جنسیت		وضعیت تأهل		وضعیت تحصیلات	
	مرد	زن	متأهل	مجرد	لیسانس	فوق لیسانس
تعداد	۱۲	۳	۱۱	۴	۳	۵
درصد	۸۰	۲۰	۷۳/۳	۲۶/۷	۲۰	۳۳/۳
سن (سال)						
	زیر ۳۵ سال		۳۶ تا ۴۰		۴۱ تا ۵۰	
تعداد	۴		۵		۲	
درصد	۲۶/۷		۳۳/۳		۱۳/۳	
رشته تحصیلی						
	جغرافیا سیاسی		علوم سیاسی		علوم اجتماعی	
تعداد	۷		۵		۲	
درصد	۴۶/۷		۳۳/۳		۱۳/۳	
سابقه کار و یا فعالیت پژوهشی (به سال)						
	زیر ۵ سال		۶ تا ۱۰		۱۱ تا ۱۵	
تعداد	۶		۴		۲	
درصد	۴۰		۲۶/۷		۱۳/۳	
۱۵ کارشناس						

منبع: یافته‌های پژوهش

۱-۴. واکاوی بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی در خلیج فارس

برای بررسی و شناسایی بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی در خلیج فارس از روش کیفی گرند تئوری و کدگذاری مصاحبه‌ها با نرم‌افزار مکس کیودا (MAXQDA) استفاده شد. برای انجام این امر از طریق مصاحبه ساختاریافته با ۱۵ کارشناس مرتبط استفاده شد. برای انجام این مصاحبه یک پرسش‌نامه کیفی با ۵ سؤال باز و کلی طراحی و در اختیار کارشناسان گذاشته شد. بررسی بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی خلیج فارس با توجه به خروجی حاصل از مصاحبه‌ها در نرم‌افزار مکس کیودا نسخه ۲۰۲۰ به این صورت بود:

❖ کدگذاری باز

نتایج در مرحله کدگذاری باز نشان داد که کدهای به‌دست‌آمده در فرایند مصاحبه‌ها در نرم‌افزار مکس کیودا نوشته شد و به هر کد یک عنوان (شماره) اختصاص یافت پس از اتمام فرایند اخذ کدهای اولیه سعی بر آن شد که کدهای اولیه مشابه در یک دسته طبقه‌بندی گردند. در کدگذاری باز ابتدا با استفاده از پاسخ‌های باز، کدگذاری‌ها استخراج گردید و کدهای اولیه مشابه در یک دسته طبقه‌بندی گردند. طی کدگذاری باز مصاحبه‌ها به شناسایی ۵۰ مفهوم کلی منجر شد. دسته‌بندی این ۵۰ کد شناسایی شده براساس ویژگی‌های مشترک و خصوصیات هماهنگ آن‌ها دسته‌بندی و ارائه شده است.

❖ کدگذاری محوری

نتایج کدگذاری محوری که شامل فرایند ربط‌دهی مقوله‌ها به زیرمقوله‌ها، و پیوند دادن مقوله‌ها در سطح ویژگی‌ها و ابعاد است نشان داد که برای شناسایی بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی خلیج فارس در کدگذاری محوری، تلاش شد مفاهیم شناسایی شده در کدگذاری باز براساس اشتراکات و سازگاری معنایی در کنار هم قرار گیرند و دسته‌بندی جدیدی ارائه شود که مفاهیم به‌صورت کلی‌تر تعیین شده‌اند. براساس کدگذاری محوری و کدهای اختصاص‌یافته در نرم‌افزار مکس کیودا ۲۱ مقوله-بحران خرد به‌عنوان کدگذاری محوری شناسایی شدند.

❖ کدگذاری انتخابی

نهایتاً نتیجه کدگذاری انتخابی که سومین مرحله از روش مورد استفاده است نشان داد که در مرحله کدگذاری انتخابی وجوه مشترک مقوله‌های به‌دست‌آمده از مراحل قبلی شناسایی و مقوله‌ها دسته‌بندی شدند. براساس کدگذاری انتخابی، ۴ مضمون فراگیر یا بحران کلی تدوین شد. به‌صورت کلی همه مضامین، مقولات و مفاهیم و دسته‌بندی آن‌ها در نرم‌افزار مکس کیودا به‌صورت زیر قابل ارائه است.

- مفهوم کلی و نظریات در مورد بحران‌های کلی (۵۰ مفهوم در قالب کدگذاری باز)؛
- مقوله محوری-بحران فرعی (شامل ۲۱ مقوله/ و بحران ارائه شده در قالب کدگذاری محوری)؛

- مقوله انتخابی-بحران اصلی (۴ مقوله نهایی- در قالب کدگذاری انتخابی).

در جدول (۲) ترتیب شناسایی بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی در خلیج فارس با استفاده از سه نوع کدگذاری فوق ارائه شده است.

جدول ۲: کدگذاری واکاوی بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی خلیج فارس

کدگذاری انتخابی	کدگذاری محوری	کدگذاری باز	رنگ	کد پاسخ‌گو	ناحیه	درصد
بحران‌های سیاسی-نظامی	حضور نیروهای آمریکایی در خلیج فارس	استقرار نیروهای آمریکایی در خلیج فارس و بهره‌برداری سیاسی آمریکا از کشورهای عربی	●	کارشناس ۷	۲۸	۰/۹۴
		ایجاد پایگاه نظامی توسط آمریکا در کشورهای خلیج فارس (قطر، عربستان، کویت و ...)	●	کارشناس ۳	۲۰	۰/۶۷
		نفوذ آمریکا در بین شورای همکاری خلیج فارس	●	کارشناس ۲	۶۳	۲/۱۳
		حضور نیروهای آمریکایی به بهانه ایجاد امنیت در خلیج فارس	●	کارشناس ۸	۴۷	۱/۶۵
	حضور سایر نیروهای غربی و	حضور نیروهای غربی و اروپایی به بهانه مبارزه با جریان و گروه‌های تکفیری	●	کارشناس ۱۱	۳۲	۱/۲۵

کدگذاری انتخابی	کدگذاری محوری	کدگذاری باز	رنگ	پاسخ گو کد	ناحیه	درصد
	جهانی در خلیج فارس	حضور نیروهای غربی و اروپایی با هدف کمک به نیروهای آمریکایی و برخی کشورهای عربی	●	کارشناس ۱۰	۲۱	۰/۷۹
		تلاش غرب برای اجرای پروژه ایران هراسی در خلیج فارس	●	کارشناس ۱	۳۹	۱/۴۱
	تقابل سیاسی نظامی بازیگران بین المللی در این منطقه	منازعه و کشمکش کشورهای اروپایی، آمریکا، روسیه و چین بر سر روابط سیاسی با کشورهای خلیج فارس	●	کارشناس ۱	۵۹	۲/۱۰
		کشمکش های سیاسی - فضایی و بازیگران سیاسی بر سر کنترل و تصرف عوامل جغرافیایی در خلیج فارس	●	کارشناس ۸	۶۵	۲/۲۷
	درگیری و جنگ های مستقیم	جنگ مستقیم بین عربستان و یمن و گسترش دامنه آن در خلیج فارس	●	کارشناس ۶	۷۳	۲/۵۵
		تقابل و رویارویی تسلیحاتی و غیرمستقیم ایران با عربستان و برخی کشورهای حاشیه خلیج فارس	●	کارشناس ۶	۶۳	۲/۲۳
	اعمال قدرت سیاسی عربستان در منطقه	اعمال قدرت سیاسی عربستان بر کشورهای شورای همکاری خلیج فارس	●	کارشناس ۱۳	۶۰	۲/۱۰
		اعمال قدرت سیاسی عربستان از طریق سازمان اوپک بر کشورهای منطقه	●	کارشناس ۱	۷۵	۲/۶۵
	وجود اختلاف ارضی در خلیج فارس	اختلاف بین ایران و امارت بر سر جزایر سه گانه در خلیج فارس	●	کارشناس ۸	۴۵	۱/۶۳
		اختلاف تاریخی ایران و عراق درخصوص اروند رود	●	کارشناس ۳	۳۴	۱/۵
		اختلافات مرزی دریایی بین کشورهای حاشیه خلیج فارس با	●	کارشناس ۲	۲۸	۰/۹۴

کدگذاری انتخابی	کدگذاری محوری	کدگذاری باز	رنگ	کد پاسخ‌گو	ناحیه	درصد
		یکدیگر (مانند کویت، عراق و کویت، ایران با عربستان و کویت)				
بحران‌های اقتصادی	رقابت اقتصادی درخصوص انرژی خلیج‌فارس	رقابت‌های غرب و شرق در حوزه معادلات انرژی و ایجاد زمینه ناامنی اقتصادی	●	کارشناس ۱	۴۰	۱/۴۰
		رقابت بین خود کشورهای خلیج‌فارس برای دستیابی به منابع انرژی و فروش بیشتر نفت و گاز	●	کارشناس ۷	۲۹	۱/۱۰
		اختلاف کشورهای حوزه خلیج‌فارس بر سر میدان‌های نفت و گازی مشترک	●	کارشناس ۱	۲۷	۱/۰۳
	رقابت اقتصادی بر سر بازار مصرف خلیج‌فارس	رقابت ابرقدرت‌های جهانی برای دستیابی به بازارها و شرکای اقتصادی در منطقه خلیج‌فارس	●	کارشناس ۱۴	۳۱	۱/۱۷
		تلاش آمریکا برای به دست گرفتن تجارت و بازار مصرف در خلیج‌فارس	●	کارشناس ۱۴	۵۶	۱/۷۹
		عادی‌سازی رابطه اقتصادی رژیم صهیونیستی با کشورهای عربی مانند امارات و بحرین	●	کارشناس ۱۰	۱۶	۰/۵۳
	روابط اقتصادی رژیم صهیونیستی با کشورهای عربی منطقه	گسترش حوزه نفوذ اقتصادی رژیم صهیونیستی در منطقه خلیج‌فارس	●	کارشناس ۱۵	۴۸	۱/۷۱
		توسعه روابط اقتصادی رژیم صهیونیستی رژیم صهیونیستی با کشورهای منطقه به‌خصوص عربستان و امارات	●	کارشناس ۴	۲۳	۰/۸۲
	بی‌ثباتی و وابستگی اقتصادی	بحران اقتصادی و بی‌ثباتی اقتصادی از جمله در ایران و عراق	●	کارشناس ۱۵	۶۳	۲/۴۷
		وابستگی اقتصادی کشورهای حوزه خلیج‌فارس (امارات،	●	کارشناس ۱۳	۵۹	۲

کدگذاری انتخابی	کدگذاری محوری	کدگذاری باز	رنگ	کد پاسخ‌گو	ناحیه	درصد
	کشورهای خلیج فارس	بحرین، قطر، عربستان و ... به کشورهای غربی و شرقی				
	نامنی	ورود کالاهای قاچاق و غیرقانونی به حوزه خلیج فارس به دلیل وابستگی اقتصادی	●	کارشناس ۹	۵۵	۱/۹۳
	اقتصادی و قاچاق در خلیج فارس	دزدی دریایی توسط باندهای جناپتکار داخلی و بین‌المللی در خلیج فارس	●	کارشناس ۱۳	۶۲	۲/۱۷
		ورود اسلحه و قاچاق مواد مخدر و سوخت در خلیج فارس	●	کارشناس ۸	۴۳	۱/۶۳
بحران‌های اجتماعی و فرهنگی	منازعات قومی، زبانی و مذهبی در منطقه خلیج فارس	تلاش غرب جهت ایجاد شکاف مذهبی بین اهل تشیع و تسنن در خلیج فارس	●	کارشناس ۱	۴۰	۱/۳۵
		وجود رقابت و منازعات قومی بین ساکنان کشورهای حاشیه خلیج فارس	●	کارشناس ۶	۸۰	۲/۷۹
	فقدان نظام اجتماعی و فرهنگی در برخی کشورها	فقدان نظام اجتماعی و فرهنگی در برخی کشورهای خلیج فارس مثل بحرین و عربستان	●	کارشناس ۶	۵۶	۱/۸۷
		گسست و شکاف نسلی در بین کشورهای عربی و به‌خصوص عربستان	●	کارشناس ۵	۵۳	۱/۸۷
	عدم مشروعیت اجتماعی حاکمان برخی کشورهای منطقه	بحران مشروعیت اجتماعی و ضعف دولت‌های برخی کشورهای حوزه خلیج فارس مانند بحرین	●	کارشناس ۸	۴۶	۱/۵۴
		افزایش مداخلات خارجی در برخی دولت‌ها و کاهش مشروعیت حاکمان	●	کارشناس ۴	۴۰	۱/۵۰
		کم‌رنگ شدن مشارکت اجتماعی و توافق‌نامه‌های همکاری متقابل مرزی بین کشورهای منطقه	●	کارشناس ۱۲	۵۱	۱/۸۴

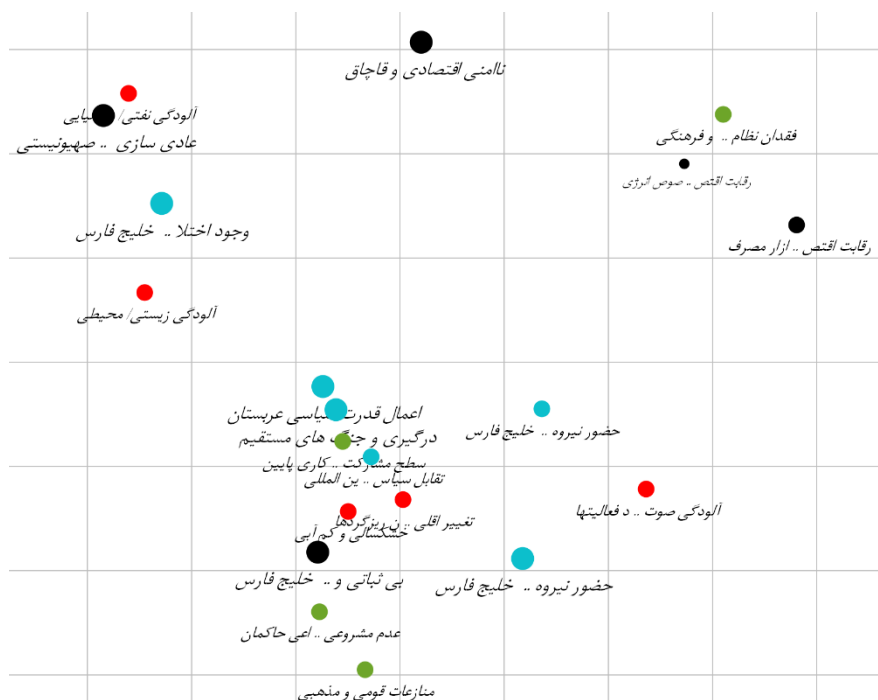

کدگذاری انتخابی	کدگذاری محوری	کدگذاری باز	رنگ	کد پاسخ‌گو	ناحیه	درصد
	تقابل فرهنگی/اید ئولوژیکی در خلیج فارس	اهل تسنن بودن کشورهای حاشیه خلیج فارس و شیعه بودن ایران و ایجاد ناسازگاری مذهبی/ فرهنگی	●	کارشناس ۹	۶۶	۲/۳۱
		ناسازگاری و ناامنی فرهنگی و قومی در جغرافیای فرهنگی خلیج فارس	●	کارشناس ۱۳	۶۸	۲/۳۷
بحران‌های زیست محیطی	خشک سالی و کم آبی در کشورهای خلیج فارس	کاهش بارندگی و افزایش و وقوع خشک سالی در بین همه کشورهای حاشیه خلیج فارس	●	کارشناس ۹	۵۳	۲/۰۱
		کمبود آب شیرین و کمبود آب و کم آبی در کشورهای حوزه خلیج فارس	●	کارشناس ۸	۶۹	۲/۳۳
	تغییر اقلیم و بحران ریزگردها	وقوع تغییرات اقلیمی و گسترش گرم و گرم شدن منطقه خلیج فارس	●	کارشناس ۱۳	۵۴	۱/۹۹
		وقوع تغییرات اقلیمی و گسترش ریزگردها در کشورهای حوزه خلیج فارس	●	کارشناس ۱۰	۳۲	۱/۱۶
	آلودگی زیستی- محیطی	پخش مواد خطرناک صنعتی و سرریز شدن آن در منطقه ساحلی و دریایی خلیج فارس	●	کارشناس ۱۵	۳۸	۱/۳۲
		ماهگیری ناپایدار و از بین رفتن تنوع زیستی دریایی و تردد زیاد در خلیج فارس	●	کارشناس ۱۴	۲۴	۰/۸۴
	آلودگی نفتی- شیمیایی	استخراج ناپایدار منابع مفتی (استخراج نفت و گاز و نشت آنها) در خلیج فارس	●	کارشناس ۱۱	۵۲	۱/۷۲
		تصادف و شکسته شدن کشتی‌ها و پخش مواد خطرناک در منطقه (نفی و شیمیایی)	●	کارشناس ۱۲	۵۶	۱/۹۶

کدگذاری انتخابی	کدگذاری محوری	کدگذاری باز	رنگ	کد پاسخ‌گو	ناحیه	درصد
	آلودگی صوتی و تراکم زیاد فعالیت‌ها	گسترش حمل‌ونقل دریایی در خلیج فارس و شلوغ و پُرتدد شدن خلیج فارس و ایجاد آلودگی	●	کارشناس ۱۵	۷۳	۲/۵۵
		توسعه مناطق و امکانات بندری در حوزه خلیج فارس و ایجاد آلودگی صوتی، شلوغی و تراکم زیاد فعالیت‌ها	●	کارشناس ۱۴	۱۵	۰/۴۹

منبع: یافته‌های پژوهش

در شکل (۲) اهمیت ۲۱ بحران خرد که در کدگذارها شناسایی شد، آورده شده است. در این نقشه اهمیت بحران‌ها از نظر ۱۵ کارشناس بدین صورت بوده که هرچه یک بحران از نظر کارشناسان بیشتر تکرار شده باشد از اهمیت بیشتری برخوردار بوده و حوزه دایره آن نیز وسیع‌تر بوده است. به عنوان مثال از بین شش بحران سیاسی-نظامی کدگذاری شده که با رنگ آبی (●) مشخص هستند، همان‌طوری که روی نقشه مشخص است بحران‌هایی چون حضور نیروهای آمریکایی در خلیج فارس، اعمال قدرت سیاسی عربستان و وجود اختلاف ارضی در خلیج فارس در ۱۵ مصاحبه صورت گرفته بیشترین تکرار را داشته‌اند. در نقشه مورد نظر تکرار بیشتر کدها آورده شده است.

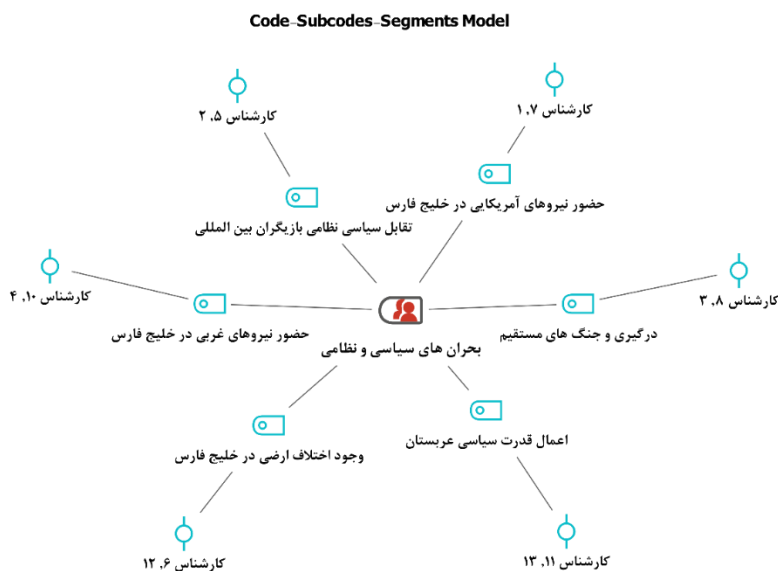

شکل ۲: نقشه اهمیت بحران‌های ژئوپلیتیکی کدگذاری شده براساس تکرار در منطقه خلیج فارس

بعد از کدگذاری‌ها و شناسایی بحران‌های ژئوپلیتیکی منطقه خلیج فارس، به تحلیل هریک از بحران‌ها پرداخته شد.

۱-۱-۴. بحران‌های ژئوپلیتیکی سیاسی-نظامی

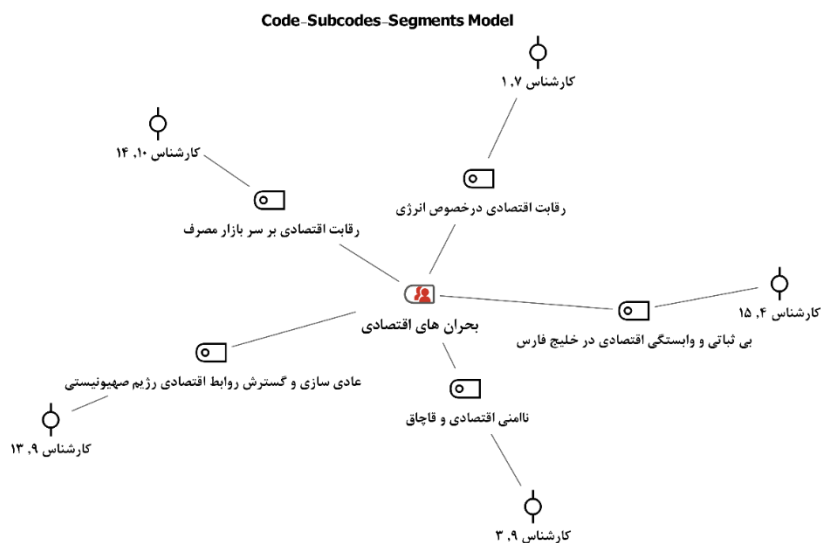
بررسی بحران‌های ژئوپلیتیکی سیاسی-نظامی با استفاده از نظر ۱۵ کارشناس نشان داد که حضور نیروهای آمریکایی در خلیج فارس، حضور نیروهای غربی در خلیج فارس، تقابل سیاسی نظامی بازیگران بین‌المللی، درگیری و جنگ‌های مستقیم، اعمال قدرت سیاسی عربستان و وجود اختلاف ارضی در خلیج فارس مهم‌ترین بحران‌های ژئوپلیتیکی سیاسی-نظامی در منطقه خلیج فارس است. این بحران‌ها به صورت شکل (۳) آورده شده است.

شکل ۳: بحران‌های سیاسی-نظامی ژئوپلیتیکی در منطقه خلیج فارس

۲-۱-۴. بحران‌های ژئوپلیتیکی اقتصادی

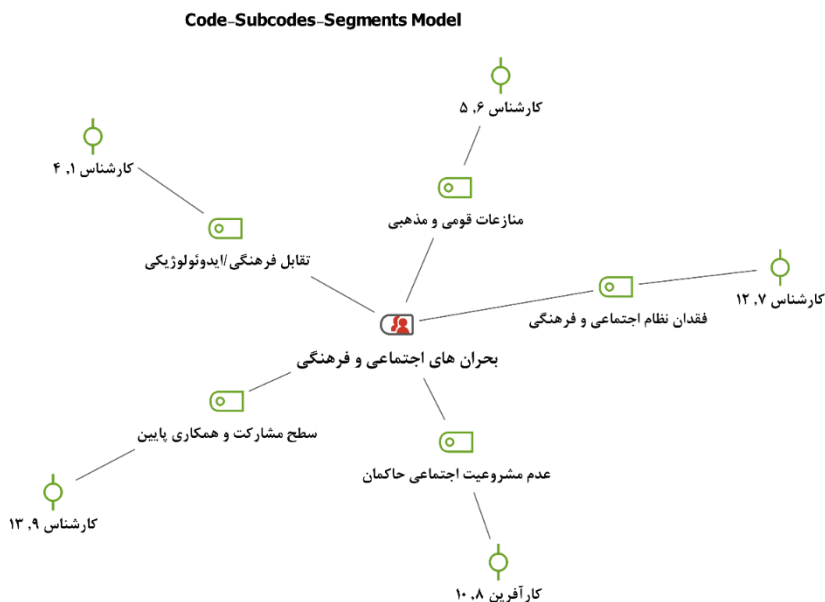
بررسی بحران‌های ژئوپلیتیکی اقتصادی با استفاده از نظر ۱۵ کارشناس نشان داد که رقابت اقتصادی درخصوص انرژی خلیج فارس، رقابت اقتصادی بر سر بازار مصرف خلیج فارس، عادی‌سازی و گسترش روابط اقتصادی رژیم صهیونیستی با کشورهای منطقه، بی‌ثباتی و وابستگی اقتصادی کشورهای خلیج فارس و ناامنی اقتصادی و قاچاق در خلیج فارس مهم‌ترین بحران‌های ژئوپلیتیکی اقتصادی حوزه خلیج فارس است. بحران‌های اقتصادی در شکل (۴) آورده شده است.

شکل ۴: بحران‌های ژئوپلیتیک اقتصادی خلیج فارس

۳-۱-۴. بحران‌های ژئوپلیتیک اجتماعی و فرهنگی

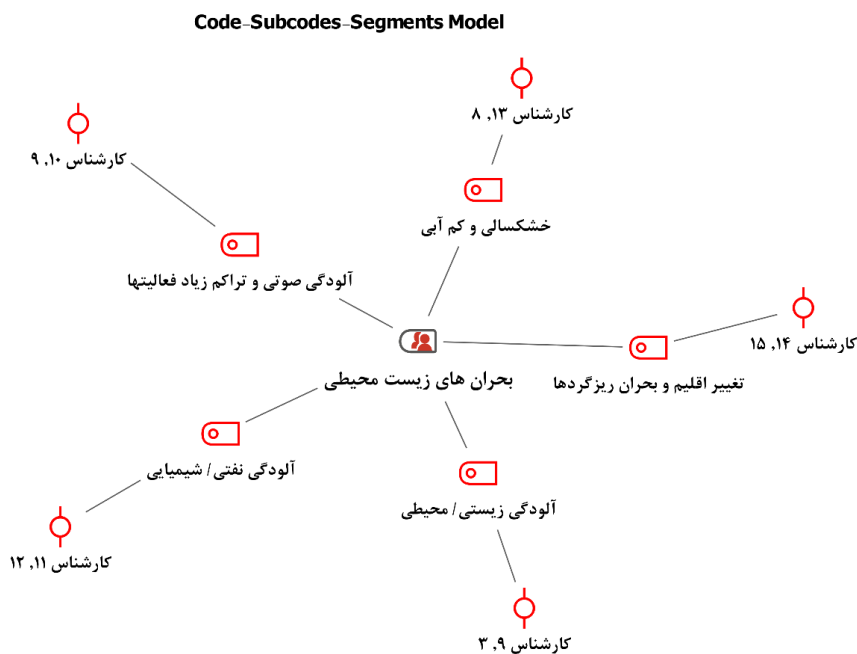
همان‌طوری که در شکل (۵) آورده شده با توجه به کدگذاری‌های انجام شده مهم‌ترین بحران‌های ژئوپلیتیک اجتماعی و فرهنگی با استفاده از نظر ۱۵ کارشناس سیاسی شامل بحران‌هایی چون منازعات قومی و مذهبی، فقدان نظام اجتماعی و فرهنگی در برخی کشورها، عدم مشروعیت اجتماعی حاکمان، سطح مشارکت و همکاری پایین و تقابل فرهنگی-ایدئولوژیک در خلیج فارس هستند.

شکل ۵: بحران های ژئوپلیتیکی اجتماعی و فرهنگی خلیج فارس

۴-۱-۴. بحران های ژئوپلیتیکی زیست محیطی

نهایتاً بررسی بحران های ژئوپلیتیکی زیست محیطی خلیج فارس نشان می دهد (شکل ۶) که خشک سالی و کم آبی در خلیج فارس، تغییر اقلیم و بحران ریزگردها، آلودگی زیستی-محیطی، آلودگی نفتی-شیمیایی و آلودگی صوتی و تراکم زیاد فعالیت ها مهم ترین بحران های ژئوپلیتیکی زیست محیطی با استفاده از نظر ۱۵ کارشناس سیاسی در خلیج فارس هستند.

شکل ۶: بحران‌های ژئوپلیتیک زیست محیطی خلیج فارس

۵. نتیجه‌گیری و پیشنهاد

ژئوپلیتیک دریایی شامل منازعه و کشمکش کشورها و گروه‌ها و بازیگران سیاسی بر سر کنترل و تصرف یک یا چند ارزش و عامل جغرافیایی در دریاها و اقیانوس‌ها است. امروزه با توجه به اهمیت اقتصادی و سیاسی دریاها، ژئوپلیتیک دریایی به موضوع مهمی در مباحث سیاسی تبدیل شده است. هرچند موضوع ژئوپلیتیک دریایی دارای اهمیت زیادی است ولی با بحران‌هایی نیز روبه‌رو است. بنابراین در پژوهش حاضر بحران‌های ژئوپلیتیک در پهنه خلیج فارس مورد واکاوی قرار گرفت. چراکه منطقه خلیج فارس از هر جهت حساس‌ترین نقطه دنیای قدیم است. منطقه خلیج فارس و به‌طور خاص در دنیای پس از جنگ سرد و به‌ویژه در حال حاضر از لحاظ سیاسی و اقتصادی از اهمیت بسیار زیادی برای کشورهای جهانی برخوردار است.

براساس نتایج پهنه دریایی خلیج فارس یکی از مناطق ژئوپلیتیکی مهم و حساس در سطح جهان است که از زمان‌ها گذشته از نظرگاه کشورهای مختلف، والاترین اهمیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک را داشته و همچنان دارد. این منطقه از کشور از نظر وجود منابع عظیم نفت و گاز و شرایط خاص زیست‌محیطی و بهره‌برداری‌هایی که از این محیط و منابع می‌شود به شکل مستمر در معرض بحران‌ها و خطرانی است که اهمیت خاصی دارد. حساسیت راهبردی و ژئوپلیتیک آن و تنش‌های سیاسی و نظامی و موضوعات اقتصادی، محیط‌زیست دریایی این منطقه را تحت تأثیر قرار داده و خلیج فارس را به یکی از حساس‌ترین مناطق دریایی تبدیل جهان کرده است که همواره با تنش و بحران‌های متنوعی روبه‌رو بوده است. از سویی دیگر خلیج فارس یکی از با ارزش‌ترین زیست‌بوم‌های آبی جهان است که با وجود متنوع‌ترین رویش‌های گرمسیری و گونه‌های مختلف جانداران آبی شرایط بسیار ویژه‌ای دارد که محیط‌زیست آن را تبدیل به محیطی بسیار حساس و شکننده کرده است. برای رفع بحران‌های منطقه خلیج فارس بررسی بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی خلیج فارس اهمیت ویژه‌ای دارد. بنابراین و با توجه به اهمیت اقتصادی و سیاسی خلیج فارس و ژئوپلیتیک دریایی خلیج فارس که با بحران‌های روبه‌رو شده است و با توجه به اهمیت این موضوع و نقش مهم خلیج فارس برای کشور در پژوهش حاضر نیز بحران‌های ژئوپلیتیک دریایی در خلیج فارس مورد بررسی قرار گرفته است.

نتایج موردی پژوهش نشان داد که منطقه خلیج فارس با بحران‌های سیاسی-نظامی، بحران‌های اقتصادی، بحران‌های اجتماعی و فرهنگی و بحران‌های زیست‌محیطی روبه‌رو است که لازم است مورد توجه برنامه‌ریزان سیاسی کشور قرار گیرد. براین‌اساس نتایج پژوهش نشان داد که حضور نیروهای آمریکایی در خلیج فارس، حضور نیروهای غربی در خلیج فارس، تقابل سیاسی نظامی بازیگران بین‌المللی، درگیری و جنگ‌های مستقیم، اعمال قدرت سیاسی عربستان و وجود اختلاف ارضی در خلیج فارس مهم‌ترین بحران‌های ژئوپلیتیکی سیاسی-نظامی در منطقه خلیج فارس است. رقابت اقتصادی درخصوص انرژی خلیج فارس، رقابت اقتصادی بر سر بازار مصرف خلیج فارس، عادی‌سازی و گسترش روابط

اقتصادی رژیم صهیونیستی با کشورهای منطقه، بی‌ثباتی و وابستگی اقتصادی کشورهای خلیج فارس و ناامنی اقتصادی و قاجاق در خلیج فارس مهم‌ترین بحران‌های ژئوپلیتیکی اقتصادی حوزه خلیج فارس است. مهم‌ترین بحران‌های ژئوپلیتیکی اجتماعی و فرهنگی نیز شامل بحران‌هایی چون منازعات قومی و مذهبی، فقدان نظام اجتماعی و فرهنگی در برخی کشورها، عدم مشروعیت اجتماعی حاکمان، سطح مشارکت و همکاری پایین و تقابل فرهنگی-ایدئولوژیکی در خلیج فارس هستند. نهایتاً خشک‌سالی و کم‌آبی در خلیج فارس، تغییر اقلیم و بحران ریزگردها، آلودگی زیستی-محیطی، آلودگی نفتی-شیمیایی و آلودگی صوتی و تراکم زیاد فعالیت‌ها مهم‌ترین بحران‌های ژئوپلیتیکی زیست‌محیطی خلیج فارس هستند که برای برنامه‌ریزی سیاسی، اقتصادی، زیست‌محیطی، دریایی لازم است به این بحران‌ها توجه نمود و سعی نمود تا این بحران‌ها به حداقل کاهش پیدا کنند. چراکه کاهش و رفع این بحران‌ها عاملی در جهت توسعه سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی هم منطقه خلیج فارس و هم کل کشور ایران که مهم‌ترین بازیگر سیاسی این منطقه است.

۱-۵. پیشنهادهای پژوهش

در رابطه با یافته‌های این پژوهش، برای رفع بحران‌های ژئوپلیتیکی در پهنه خلیج فارس نکات زیر پیشنهاد می‌شود:

✓ شناسایی بحران‌های سیاسی و نظامی ازجمله مهم‌ترین بحران‌های ژئوپلیتیکی در منطقه خلیج فارس شناسایی شدند. در این خصوص پیشنهاد می‌شود ضمن شناسایی چالش‌های خرد مرتبط، دسته‌بندی از بحران‌ها در مقیاس منطقه‌ای و محلی انجام گیرد و با تعامل و همکاری منطقه‌ای سعی در رفع آن‌ها نمود و لازم است به این مورد توجه جدی شود؛

✓ افزایش تعامل کشور با کشورهای منطقه و حوزه خلیج فارس جهت استفاده از ظرفیت‌های آنان در بخش‌های مختلف مرتبط با دریا پیشنهاد مهم دیگری در زمینه

رفع بحران‌های ژئوپولیتیکی و رفع چالش‌های برقراری امنیت سیاسی، نظامی و اقتصادی در خلیج فارس است؛

- ✓ حفاظت از ظرفیت بلندمدت اکوسیستم اقیانوسی و دریایی خلیج فارس و جلوگیری از شیوه‌های بهره‌برداری و فعالیت‌های ناپایدار در خلیج فارس و مقابله با ورد نیروهای خارجی بیگانه، رفع آلودگی دریایی، توسعه همکاری و مشارکت ذی‌نفعان دریایی از پیشنهادات مهم برای رفع بحران‌های ژئوپولیتیکی در خلیج فارس هستند؛
- ✓ برای رفع بحران‌های ژئوپولیتیکی در خلیج فارس لازم است پیشران‌های منطقه‌ای و محلی و همچنین پیشران‌ها و محرک‌های فرامنطقه‌ای و خارجی در تحقیقات آینده مورد بررسی قرار گیرد.

فهرست منابع

- ابوالفتحی، مجید؛ لطفی، حیدر (۱۳۹۷). *تحلیل و بررسی نقش بحران‌های ژئوپلیتیکی منطقه خلیج فارس در معضل ریزگردها*. فصلنامه جغرافیا (برنامه‌ریزی منطقه‌ای)، ۸ (۳۲).
- بایبوردی، فرخ؛ صفوی، سید یحیی؛ کامکار، مهدی؛ همتی، محمد رسول؛ دبستانی، عبدالرضا؛ مجیدی، محمدناصر (۱۴۰۰). *شناخت بحران‌های ژئوپلیتیکی حوزه خلیج فارس*. مطالعات دفاعی استراتژیک، ۱۹ (۸۴).
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۷۹). *تعریفی نواز ژئوپلیتیک*، نشریه تحقیقات جغرافیایی، ۱۵ (۳-۴).
- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۵). *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*، مشهد، انتشارات پاپلی.
- ربیعی، حسین؛ متقی‌دستنایی، افشین؛ گل‌کرمی، عابد (۱۴۰۰). *ژئوپلیتیک و سیاست خارجی منطقه‌ای جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس*، انتشارات انجمن ژئوپلیتیک ایران، تهران. چاپ اول.
- زرقانی، سیدهادی؛ آئین دوست، سمانه (۱۳۹۱). *ژئوپلیتیک دریایی و اهمیت حضور ایران در آب‌های آزاد*، همایش ملی قشم و چشم‌انداز آینده، ۹ و ۱۰ اسفند ۱۳۹۱
- شهریاری، بهادر؛ فروزانی، سید ابوالقاسم (۱۳۹۸). *تأثیر زمینه‌های اقتصاد دریایی خلیج فارس در پیدایش قیام زنگیان (۲۴۹ تا ۲۵۵ هجری)*. نشریه پژوهش‌های تاریخی ایران و اسلام، ۱۳ (۲۴).
- کارگر، بهمن؛ تندرو، حمیدرضا؛ نوری فرد، عباسعلی؛ غنی، مهدی (۱۴۰۳). *چالش‌های ژئوپلیتیکی ایران در دوران دفاع مقدس*. مطالعات دفاعی استراتژیک، ۲۲ (۹۷)، ۱۸۷-۲۰۷.
- کرمی، جهانگیر؛ فاضلی، سامان (۱۳۹۷). *ژئوپلیتیک دریایی و سیاست خارجی روسیه در بحران‌های اوکراین و سوریه*. مطالعات اوراسیای مرکزی، ۱۱ (۱).
- کمالی، محمدرضا؛ الهامی، امیرحسین؛ نبی زاده، بابک (۱۴۰۱). *تبیین علایق ژئوپلیتیکی رژیم صهیونیستی در حوزه خلیج فارس*. مطالعات دفاعی استراتژیک، ۲۰ (۸۹).
- لطفی، حیدر؛ شمیم، حمیدرضا (۱۳۹۶). *بحران ژئوپلیتیک دریای خزر با تأکید بر رقابت ژئواکونومیک کشورهای ساحلی و تأثیر آن بر امنیت ملی ایران*. جغرافیا (فصلنامه علمی انجمن جغرافیایی ایران)، ۱۵ (۵۵).

- مطلبی کربکندی، محمدعلی؛ زارع زردینی، علی (۱۴۰۰). *راهکارهای توسعه اقتصاد دریامحور در راستای نیل به اهداف اقتصاد مقاومتی*. فصلنامه اقتصاد دفاع و توسعه پایدار، ۶(۲۲).
- مورو دفارژ، فیلیپ (۱۳۹۲)، *فرهنگ ژئوپلیتیک*، ترجمه حامد رضیئی، نشر فرهنگ معاصر، چاپ اول. تهران.
- نورانی، محمد (۱۳۹۴)، *ژئوپلیتیک در حال تغییر در منطقه غرب آسیا*، تهران، خبرگزاری دانشجو.
- واثق، محمود؛ احمدی، سید عباس؛ حافظ نیا، محمدرضا؛ عیسی نژاد، سید محمد (۱۳۹۶). *تیین معرفت‌شناختی از مفهوم و ماهیت ژئوپلیتیک*. پژوهش‌های جغرافیای سیاسی، ۲(۲).

References

- Abedinia, O., Zareinejad, M., Doranehgard, M. H., Fathi, G., & Ghadimi, N. (2019). *Optimal offering and bidding strategies of renewable energy based large consumer using a novel hybrid robust-stochastic approach*. Journal of Cleaner Production, 215, 878-889.
- Ahmad, M., Ahmed, Z., Alvarado, R., Hussain, N., & Khan, S. A. (2024). *Financial development, resource richness, eco-innovation, and sustainable development: Does geopolitical risk matter?*. Journal of Environmental Management, 351, 119824.
- Bueger, C. (2015). *What is maritime security?*. Marine Policy, 53, 159-164.
- Carter, S., & Woodyer, T. (2020). *Introduction: domesticating geopolitics*. Geopolitics, 25(5), 1045-1049.
- Chapman, B. (2016). *China's nine-dashed map: Continuing maritime source of geopolitical tension*. Geopolitics, History, and International Relations, 8(1), 146-168.
- Dodds, K. J. (2014). *Global geopolitics: A critical introduction*. Routledge.
- Gaiser, L., & Hribar, D. (2012). *Euro-Mediterranean region: Resurged geopolitical importance*. International Journal of Euro-Mediterranean Studies, 5, 57-69.
- Germond, B. (2015). *The geopolitical dimension of maritime security*. Marine Policy, 54, 137-142.
- GoGwilt, C. L. (2000). *The fiction of geopolitics: afterimages of geopolitics, from Wilkie Collins to Alfred Hitchcock*. Stanford University Press.
- Hafez Nia, M. R. (2000). *A new definition of geopolitics*. Geographical Research Quarterly, 15(3), 21-35.
- Hommel, D., & Murphy, A. B. (2013). *Rethinking geopolitics in an era of climate change*. GeoJournal, 78, 507-524.
- Kaczynski, W. (2011). *The future of blue economy: lessons for European Union*. Foundations of Management, 3(1), 21-32.
- Katsanevakis, S., Levin, N., Coll, M., Giakoumi, S., Shkedi, D., Mackelworth, P., ... & Kark, S. (2015). *Marine conservation challenges in an era of economic crisis and geopolitical instability: the case of the Mediterranean Sea*. Marine Policy, 51, 31-39.
- Kovac, I. (2023). *Definitions of Geopolitics*. In Oxford Research Encyclopedia of International Studies.
- Leenhardt, P., Cazalet, B., Salvat, B., Claudet, J., & Feral, F. (2013). *The rise of large-scale marine protected areas: Conservation or geopolitics?*. Ocean & Coastal Management, 85, 112-118.
- Marks, D., Miller, M. A., & Vassanadumrongdee, S. (2020). *The geopolitical economy of Thailand's marine plastic pollution crisis*. Asia Pacific Viewpoint, 61(2), 266-282.

- Marks, D., Miller, M. A., & Vassanadumrongdee, S. (2020). *The geopolitical economy of Thailand's marine plastic pollution crisis*. Asia Pacific Viewpoint, 61(2), 266-282.
- Olanipekun, I. O., & Alola, A. A. (2020). *Crude oil production in the Persian Gulf amidst geopolitical risk, cost of damage and resources rents: is there asymmetric inference?*. Resources Policy, 69, 101873.
- Quamar, M. M. (2020). *Changing regional geopolitics and the foundations of a rapprochement between Arab Gulf and Israel*. Global Affairs, 6(4-5), 593-608.
- Rajmil, D., & Morales, L. (2023). *The Role of Geopolitical Risk in Conflict Analysis: Critical Insights*. Peace Review, 1-11.
- Selmi, R., & Bouoiyour, J. (2020). *Arab geopolitics in turmoil: Implications of Qatar-Gulf crisis for business*. International Economics, 161, 100-119.
- Sergunin, A., & Gjörv, G. H. (2020). *The politics of Russian Arctic shipping: Evolving security and geopolitical factors*. The Polar Journal, 10(2), 251-272.
- Tuathail, G. Ó., & Dalby, S. (2002). *Introduction: rethinking geopolitics: towards a critical geopolitics*. In Rethinking geopolitics (pp. 13-27). Routledge.
- Wright, S. (2011). *Foreign policy in the GCC states*. International politics of the Persian Gulf, 72-93.